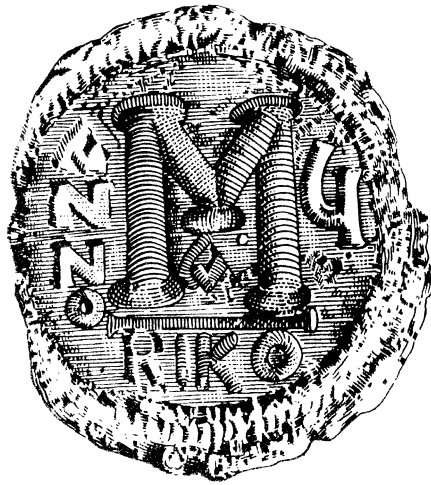

Narodna banka na Republ i ka Makedoni ja

Raboten Materijal br. 1

GOTOVI PARI VO OPTEK

m-r Zoran Stavreski

Skopje, Juni 1998

SODR@I NA

VOVED

*I. PRI ^I NI ZA ODR@UVAWE NA VI SOK I ZNOS
NA GOTОВI PARI VO OPTEK*

*II. MERKI ZA NAMALUVAWE NA
RABOTEWETO SO GOTОВI PARI*

REZI ME

VOVED

Monetarnite agregati i ma{t dvojna f unkcija vo monetarnata pol i ti ka: tie se indikator na monetarnite uslovi i sredstvo preku koe se realizira monetarnata pol i ti ka. Od monetarnoto osamostojuvawe (april 1992 godi na) do poslednoto tri mese~je od 1995 godi na, monetarnata pol i ti ka vo Republ i ka Makedonija se bazira{ e vrz strategijata na targetirawe na monetarnite agregati , vo koja devizni ot kurs ja i ma{ e ul ogata na indikator na cvrsti nata na monetarnata pol i ti ka. Po~nuvaj}i od posledni ot kvartal od 1995 godi na, se premi na kon strategija na ekspl i ci tno targetirawe na devizni ot kurs na denarot, so { to pari ~nata masa dobi karakter na endogena vari jabl a.

Vo ramki te na taka postavenata strategija, osnoven monetaren agregat koj go sledi Narodna banka na Republ i ka Makedonija e pari ~nata masa M1, koja gi opfa}a gotovite pari vo optek i depozitni te pari na ndr`avni ot sektor. Najtesno def inirana pari ~na masa, vsu{ nost, pretstavuva, operaci onal i zacija na transakci ski ot pristap vo def i ni raweto na pari te.

Gotovite pari vo optek, zaedno so depozitni te pari, pretstavuvaat komponenta na najtesno def i ni ranata pari ~na masa, ~i e sledewe e od poseben interes za nositelite na ekonomskata politika vo sekoja nacional na ekonomija. Ova se dol `i na faktot { to gotovite pari so~i nuvaat nad 90% od monetarnata baza, ~i e dvi `ewe e pod kontrol a na Central nata banka. Preku procesot na monetarna multiplikacija, dvi `eweto na monetarnata baza ja determinira dinamikata na dvi `ewe na pari ~nata masa. Spored toa, dvi `eweto na monetarnata baza (a vo tie ramki i na gotovite pari vo optek) pretstavuva najran indikator za obemot na transakcii i za idnata potro{ uva~ka¹ i sledstveno, za o~ekuvanoto dvi `ewe na cenite vo idni ot period.

Postojat nekolku relevantni pokazateli za kvantificirawe na relati vnoto zna~ewe na ul ogata na gotovite pari vo sekoja ekonomija, od koi najzna~ajni se: 1/ u~estvoto na gotovite pari vo optek vo pari ~nata masa; i 2/ soodnosot me|u gotovite pari vo optek i nominalni ot bruto doma{ en proizvod.

Dinami ~kata analiza na ovie pokazateli vo Republ i ka Makedonija poka`uva deka koristeweto na gotovi pari za izvr{ uvawe na stokovno-pari ~ni te transakcii vo periodot od monetarnoto osamostojuvawe do denes e na iskl u~itelno visoko nivo. Komparacijata na ovie pokazateli vo Republ i ka Makedonija so soodvetni te koef i cienti vo drugite zemji, pak, poka`uva deka koristeweto na gotovi pari za izvr{ uvawe na stokovno-

* Avtorot e Di rektor na Di rekci jata za I stra` uvawe vo Republ i ka Makedonija.

¹ I ako ova{ konstatacija e porelevantna za po{ i roki te monetarni agregati, kako na pri mer M4, poznato e deka koristiweto na gotovi te pari vo optek (kako komponenta na pari ~nata masa M1) konvenci onal no e koncentri rano na transakcii te vo potro{ uva~kata.

pari ~nite transakcii vo na{ ata zemja zna~itelno go nadmi nuva stepenot na izvr{ uvawe na gotovinski transakcii vo ostanati te zemji . So drugi zborovi , upotrebata i zna~eweto na gotovite pari vo optek vo Republ i ka Makedonija e zna~ajno povi soko vo odnos na razvi eni te pazarni ekonomii , no i vo odnos na zemji te vo tranzicija koi i maat sli ~ni makroekonomski performansi so Republ i ka Makedonija.

Taka, prose~noto u~estvo na gotovite pari vo optek vo pari ~nata masa M1 vo Republi ka Makedonija vo periodot april 1992 - avgust 1997 godina iznesuva 46,3%, { to e dvojno pove}e od soodvetnoto u~estvo vo razvi eni te zemji , za 5 procentni poeni nad prose~noto u~estvo vo zemji te vo razvoj, a za 2,5 procentni poeni nad soodvetnoto u~estvo vo zemji te vo tranzicija.² Dinami ~ki nabqduvano, vo prvata godina od monetarnoto osamostojuvawe (periodot april - dekemvri 1992) prose~noto u~estvo na gotovite pari vo optek vo pari ~nata masa M1 iznesuva{ e 45,2%, za vo 1993 godina ovoj procent da se zgol emi na 47,1%.

Vo 1994 godina, a osobeno vo 1995 godina, kako rezul tat na zna~ajnoto soboruvawe na i nfl acijata dojde do zgol emuvawe na real nata pobaruva~ka za pari (denari), a so toa i do izvesno namaluvawe na brzinata na optek na gotovite pari . Toa implicitno zna~e{ e i namaluvawe na u~estvoto na gotovite pari vo pari ~nata masa, i toa: vo 1994 godina prose~no mese~no toj iznesuva{ e 45,2%, za vo 1995 godina da se ostvari najnisko u~estvo na gotovite pari vo pari ~nata masa M1 od 43,4%.

Tabela 1
Gotovi pari vo optek vo razvi eni te zemji

² Vo odnos na najprogresivni te zemji vo tranzicija (^ e{ ka, Pol ska, Sl ova~ka, Sl ovenija i Hrvatska), koi vo prosek i maat u~estvo na gotovite pari vo pari ~nata masa od 33,7%, soodvetnoto u~estvo vo Republ i ka Makedonija e povi soko za 37%.

	1991	1992	1993	1994	1995
	kako procent od BDP				
Bel gija	6.2	5.9	6.0	5.2	5.3
Kanada	3.1	3.3	3.4	3.4	3.4
Francija	3.7	3.6	3.5	3.4	3.7
Germanija	6.0	6.5	6.7	6.8	6.9
I talija	5.4	5.7	5.8	5.9	5.5
Japonija	9.4	9.0	9.5	9.7	10.4
Hol andija	6.8	6.5	6.5	6.3	6.0
[vedska	5.3	5.1	5.3	5.0	4.7
[vajcarija	8.0	8.0	7.9	7.9	7.7
Vel i ka Bri tani ja	2.7	2.9	2.8	2.8	2.8
SAD	4.6	4.8	5.0	5.2	5.2
Ø	5.6	5.6	5.7	5.6	5.6
Makedonija	n.p.	7.6	4.6	3.5	4.6*
	kako procent od pari -nata masa /1				
Bel gija	31.2	31.5	29.6	27.1	27.2
Kanada	46.1	47.0	44.0	44.2	42.8
Francija	15.8	15.9	15.3	15.1	14.0
Germanija	28.4	29.9	29.2	29.6	29.1
I talija	14.2	15.7	15.5	16.0	16.3
Japonija	33.1	31.2	31.1	30.7	29.2
Hol andija	28.6	27.4	25.1	25.0	22.1
[vedska	11.5	10.8	10.7	10.7	10.5
[vajcarija	21.8	21.6	19.7	19.7	18.0
Vel i ka Bri tani ja	5.6	4.8	4.5	4.6	4.6
SAD	29.5	28.5	28.5	30.7	33.0
Ø	24.2	24.0	23.0	23.0	22.4
Makedonija	n.p.	45.2	47.1	45.2	49.3*

I zvor: BIS Statistics on Payment Systems in the Group of Ten Countries, 1996.

1/ Najtesna def i ni cija na pari -na masa (M1), so i skl u- ok na [vedska (M3) i Vel i ka Bri tani ja (M2)

*/ Podatok za 1997 godi na

Tabela 2
Gotovi pari vo optek vo zemji te vo tranzicija i vo zemji te vo razvoj*

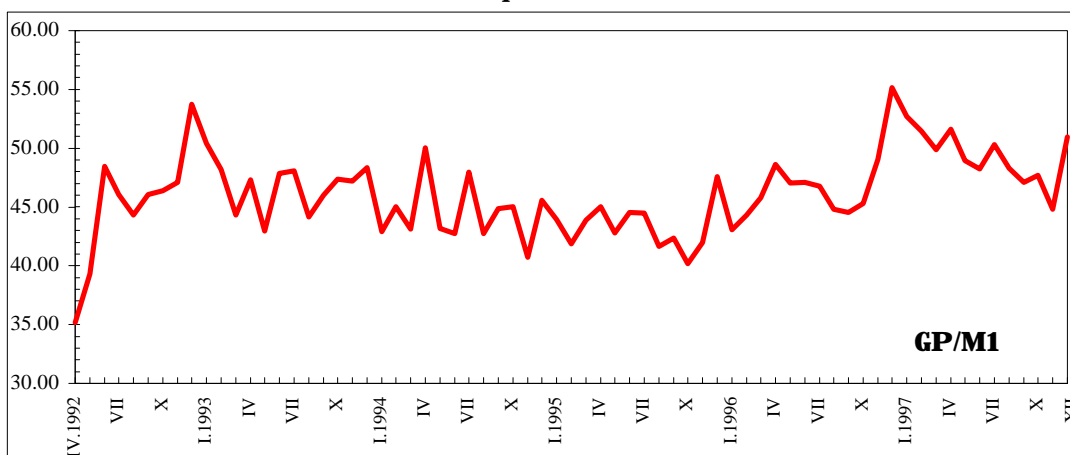
	Gotovi pari vo optek/Pari -na masa	Gotovi pari vo optek/Bruto doma{ en proi zvod
Makedonija **	49.3%	4.6%
Bel orusija	36.7%	3.4%
Hrvatska	40.2%	4.1%
^ e{ ka	26.3%	8.4%
Estonija	37.6%	9.2%
Ungarija	43.7%	9.4%
Latvi ja	59.9%	9.5%
Pol ska	47.8%	6.8%
Romani ja	56.5%	4.4%
Rusi ja	51.8%	4.6%
Sl ova-ka	25.1%	7.5%
Sloveni ja	33.9%	2.6%
Ukrai na	62.4%	5.0%
~ Zemji vo t ranzi cija	43.9%	6.1%
Argentina	61.5%	4.0%
Brazil	34.7%	1.9%
^ ile	30.9%	2.9%
Peru	24.6%	2.2%
Urugvaj	55.3%	3.5%
~ Zemji vo razvoj	41.4%	2.9%

*/ I zvor: IFS, Monetary Statistics, 1997.

Podatoci te se odnesuvaat na sostojbata na 31.12.1996, so i zvesni i sklu-oci
 **/ Podatokot se odnesuva na 1997 godi na

Vo slednite dve godini, povtorno dojde do nepovolni tendencii vo strukturata na pari~nata masa, vo pravec na zgolemuвање na u~estvoto na gotovite pari za smetka na depozitni te pari. Taka, vo 1996 godi na vo prosek gotovite pari so~i nuvaa 46,9% od najtesno def i ni ranata pari~na masa, za vo 1997 godi na toa u~estvo da se zgolemi na 49,3%. Na krajot na 1997 godi na, gotovite pari vo optek u~estvuva vo pari~nata masa M1 so 51,0%.

Grafikon 1
 U~estvo na gotovite pari vo optek vo pari~nata masa M1
 (vo procenti)

Za razlika od koeficientot na u~estvo na gotovite pari vo optek vo pari~nata masa, drugi ot komparativen pokazatel - u~estvoto na gotovite pari vo bruto doma{ni ot proizvod, upatuva na ne{to poinakov zaklu~ok. I meno, prose~ni ot koeficient na u~estvo na gotovite pari vo optek vo bruto doma{ni ot proizvod vo Republika Makedonija vo periodot 1992 - 1997 godi na iznesuva 4,8%, {to e pod nivoto na prose~noto u~estvo vo razvieni te zemji i vo zemji te vo tranzicija. Me|utoa, vo odnos na prosekot za zemji te vo razvoj, u~estvoto na gotovite pari vo bruto doma{ni ot proizvod vo Republika Makedonija e povisoko za 2 procentni poena. Sli~na e sostojbata i vo odnos na ostanati te zemji - nasledni~ki na SFRJ za koi se raspolaga so podatoci (Slovenija i Hrvatska), kaj koi u~estvoto na gotovite pari vo bruto doma{ni ot proizvod e ponisko vo odnos na soodvetnoto vo Republika Makedonija za 1 do 2 procentni poena.

I. PRI~I NI ZA ODRÆUVAWE NA VI SOK I ZNOS NA GOTОВI PARI VO OPTEK

Vo osnova, mo`at da se izdif erenci raat nekolku glavni faktori koi pridonesuvaat za konstantno odr`uvawe na visoko nivo na gotovite pari vo optek vo Republika Makedonija, odnosno za nivno zna~ajno u~estvo vo pari~nata masa:

1. Nedovolna razvijenost na bezgotovinski te instrumenti za pla}awe, kako { to se kreditni te karti~ki, debetni te karti~ki, t.n. ATM ma{ ini (avtomati za podignuvawe na gotovi pari - bankomati), digitalen ke{, t.n. "elektronski pari~nici" i sl. Komparativnata prednost na ovie finansisko-tehnolo{ki inovacii vo odnos na gotovite pari e { to tie obezbeduvaat pobezbedno, poevtino i poednostavno izvr{uvawe na pla}awata niz kanalite na bankarskiot sistem. Istovremeno, sovremenite bezgotovinski pari~ni instrumenti go pottiknuvaat i ovozmouvaat ekonomiziraweto so koli~estvoto na gotovi pari vo portfolioto na ekonomskite subjekti. Na krajot, razvojot na bezgotovinski te instrumenti za pla}awe e zna~eni od aspekt na bankite i stopanstvoto, zaradi toa { to ovozmouva zgol emuvawe na depozitni ot potencial na bankite preku koristewe na evtini, ni skokamatni sredstva { to pretstavuva osnova za zgolemena kreditna poddr{ka na stopanstvoto.

Me|utoa, i pokraj toa { to vo sovremenite ekonomii upotrebata na pari~nite karti~ki e odamna prifatena i tie re~isi vo celost go istisnaa raboteweto so gotovi pari, vo Republika Makedonija koristeweto na ovie bezgotovinski instrumenti za pla}awe e seu{te vo zarodi{na faza. Osven trite najgolemi banki, koi vo svojot spektar na bankarski produkti gi vku~ija i prvite bezgotovinski pari~ni karti~ki, ostanatite banki vo Republika Makedonija seu{te ne se dovolno ekipirani (tehni~ki, kadrovski i organizaciskite) za implementacija na sovremenite bezgotovinski oblisci na pla}awe vo raboteweto so naseleni eto, osven tekovnite smetki.

Najrazvien bezgotovinski instrument za pla}awe kaj naseleni eto vo Republika Makedonija e ~ekot, pri { to u~estvoto na pla}awata so ~ekovi vo vkupniot platen promet e zna~itelno ponisko vo odnos na soodvetnoto u~estvo vo razvieni te zemji. Toa se dol`i na mnogubrojnite ograni~uvawa vo raboteweto so ~ekovi koi ne se sre}avaat (ili ne vo tolkav obem) vo drugite zemji vo koi se koristi ovoj bezgotovinski instrument za pla}awe. Taka, osnovni pre~ki koi deluvaat nepovolno vrz po{irokata upotreba na ovoj bezgotovinski instrument za pla}awe se:

a/ prerestriktivno ograni~uvawe na brojot na ~ekovi { to mo`e da se dobie od bankata. Ovaa merka se primenuva od strana na bankite od pragmatni pri~ini, odnosno so cel da se namali mo`nosta za vleguvawe na korisnicite na tekovni smetki vo negativno saldo ({ to ima tretman na prisilno kreditirawe). Nesomneno e deka opa|aweto na `ivotni ot standard na naseleni eto predizvikuva se poizrazena finansika nedisciplina na imatelite na tekovni smetki, { to zna~i prezemenite merki za za{tita na interesot na bankite od mikro aspekt se opravdani i gi davaat posakuvani te rezultati. Me|utoa, od druga strana, taka limitirani ot broj na ~ekovi podrazbira zgolemena racionalnost vo koristeweto na ~ekovi od strana na naseleni eto vo sekojdnevni te pla}awa, odnosno nekoristewe na ~ekovite za pla}awe na pomali iznosi (t.e. pri sekojdnevni te pozitivni kupuvawa na potro{ni stoki za ishrana, i sl.). Pokraj ova, poseben problem e { to vo Republika Makedonija postoji derogirawe na vistskata funkcija na ~ekot,

odnosno od plate`en instrument toj e transformiran vo krediten instrument, koj se koristi najmnogu za steknuvawe na odredeni preferencijalni uslovi pri pla}aweto (t.e za odlo`eno pla}awe, ili pla}awe "na rati"), { to sekako ne e negovata vi sti nska i osnovna f unkcija;

b/ ograni ~uvawa od aspekt na minimalni ot iznos na koj mo` e da se pla}a so ~ekovi vo trgovijata, { to povtorno dejstvua vo nasoka na koristewe na gotovi pari za posi tni te pla}awa; i

v/ ograni ~uvawa od aspekt na pla}aweto so ~ekovi na edna banka kaj druga banka, ili vo po{ ta pri { to takvite transakcii se optovareni so odredeni tro{ oci (provizija i sl.). Site ovie faktori deluvaat kontraproduktivno i destimulativno vrz razvojot na raboteweto so ~ekovi kako potencijalen, a vo Republika Makedonija i najrazvien oblik na bezgotovinsko pl a}awe kaj nasel eni eto .

I ako koristeweto na *pari ~ni kart i ~ki i bankomati*, namesto gotovi pari, vo razvienite zemji e prisutno nad dve decenii, vo Republika Makedonija vo ovoj domen seu{ te se pravat prvite ~ekori. Taka, prvata doma{ na pari ~na karti ~ka vo Republika Makedonija e vovedena od strana na Stopanska banka a.d. Skopje vo 1994 godina. Zaklu~no so sredinata na oktombri 1997 godi na, kori sni ci na ovaa karti ~ka se 1.614 li ca, a za mo` nost za pla}awe so istata se skl u~eni dogovori so 90 pravni subjekti , so okolu 300 proda` ni mesta. Podignuvaweto na gotovina so ovaa karti ~ka mo` e da se vr{ i samo na { al teri te na bankata, vo maksimal en iznos do 3.000 denari (za obi ~nata karti ~ka), odnosno 20.000 denari (za posebnata pari ~na karti ~ka). Bankata seu{ te nema postaveno bankomati od koi bi mo` elo da se podignuva gotovina so ovi e karti ~ki . Spored inf ormaci i te od bankata, vo podgotovka e postavuvawe na 5 bankomati. Pri krajot na maj 1998 godina, ovaa banka ja vovede i VISA karti ~kata so koja }e mo` e da se vr{ at pla}awa kako vo zemjata, taka i nadvor.

Tabela 3
Broj na pari ~ni karti ~ki i bankomati

	Karti~ki so gotovinska funkcija	Karti~ki so kreditna/debitna funkcija	Karti~ki so ~ekovna funkcija	Karti~ki za prodaja na malo	Bankomati (ATM ma{ini)
	na 1.000 `iteli				na 1.000.000 `iteli
Belgija	931	931	457	120	360
Kanada	1,405	533	...	4,209	595
Francija	432	409	395
Germanija	...	909	470	59	436
Italija	241	357	29	...	378
Japonija	2,077	1,891	...	471	1,013
Holandija	1,062	97	47	...	355
[vedska	699	537	267
[vajcarija	795	847	545	...	532
Velika Britanija	1,433	1,014	822	223	358
SAD	...	2,475	...	2,233	467
Makedonija	4	4	...	4	7*

*/ Podatokot se odnesuva na 1997 godi na

Kon sredinata na 1997 godina i Komercijalna banka se pojavi na pazarot so EUROCARD/MASTERCARD karti~ka, kako doma{na, taka i me|unarodna. Korisnici na doma{nata pari~na karti~ka se 349 lica, koi istata mo`at da ja iskoristat na 140 prod`ni mesta vo Republikava. Ovaa banka raspolaga so 7 bankomati, od koi 4 vo Skopje. Maksimalni ot iznos na gotovina {to mo`e da se podigne so ova karti~ka e 10.000 denari.

Naporite na trite najgolemi banki vo Republikava³ vo nasoka na za`ivuvawe na pari~nite karti~ki kako bezgotovinski instrument za pla}awe, iako pozitivni, sepak, se nedovolni za poseriozna afirmacija na ovie instrumenti vo platniot promet. Implementacijata na pari~nata karti~ka i nejzino pomasovno koristewe od strana na naselenieto i vo trgovskata mre`a e nesomneno skapa investicija, koja bara vlo`uvawe na zna~ajni sredstva od site u~esnici vo raboteweto so karti~kite: bankite treba da vlo`at sredstva za dobivawe na pravoto za koristewe na karti~ka so soodvetno za{titeno, renomirano ime (kako na pr. EUROCARD/MASTERCARD), za obezbeduvawe na pridr`uvaweto kon op{to prifatente svetski standardi propi{ani od me|unarodnite institucii za rabotewe so pari~nite karti~ki, za opremuvawe so soodveten hardver i sof tver, kupuvawe bankomati, za{tita od falsifikati, i sl; od strana na trgovskite organizacii, pak, toa bara vlo`uvawa za postavuvawe terminali, i sl.

Od ovie pri~ini, parcijalni ot pristap na na{ite najgolemi banki vo koi sekoja raboti zasebno so svoje klienti, ima za posledica mal broj na prod`ni mesta na koi karti~kata mo`e da se koristi za pla}awe, kako i mnogu mal broj na bankomati za podignuvawe na gotovina, {to sledstveno predizvi kuva nedovol en interes na naselenieto za steknuvawe i rabotewe so

³ Od oktomvri 1997 godi na i Makedonska banka a.d. Skopje se pojavi na pazarot so Atlas American Express karti~ka, so koja mo`e da se vr{at pla}awa vo zemjata i stranstvo. Me|utoa, ne se raspolaga so pokonkretni informacii za brojot na prod`ni mesta, eventual noto instalirawe na bankomati, i sl.

pari~ni karti~ki. Pomalite banki pak, zaradi pomalata finansiska mo} voop{ to i ne mo`at samostojno da go zapo~nat procesot na podgotovka i izdavawe na pari~na karti~ka. Vo celina, toa rezultira so mnogu skromen obem na upotreba na sovremenite bezgotovinski instrumenti vo platniot promet vo Republika Makedonija, { to pak ima za posledica mnogu izrazeno prisustvo na gotovinski transakcii so site negativni konsekvenci od takvata praktika.

2. Slabostite na postojnata regulativa za raboteweto so gotovi pari. Uspe{no postavenata zakonska regulativa vo sekoja oblast, pa i vo raboteweto so gotovi pari, pretstavuva krucijalen preduslov za eliminirawe na problemite, ili barem ni vno mi ni mi zi rawe. Ova materija vo Republika Makedonija e regulirana so Zakonot za finansisko rabotewe (Sl. vesnik na RM br. 42/1993) i Upatstvoto za uslovi te i na~inot na naplata, raspolagawe i pla}awe so gotovi pari (Sl. vesnik na RM br. 76/93). So ~len 7 od Zakonot za finansisko rabotewe predvidena e obvraska subjektite da gi uplatat ostvarenite pari vo gotovo po koja i da e osnova, isti ot den na svojata smetka. Po iskluk, ako mestoto na pla}awe e oddale~eno od sedi{teto na institucijata za platen promet, na bankata ili po{tata, subjektot mo`e da odlu~i primenite pari da gi uplatuva na svojata smetka vo opredeleni intervali, koi ne mo`at da bidat podolgi od pet rabotni dena. Subjektot mo`e za pla}awe vo gotovo da podiga od smetkata i da dr`i vo svojata blagajna pari do visina na blagajni~ki ot maksimum. Visinata na blagajni~ki ot maksimum ja utvrduva sami ot ekonomski subjekt so svoj akt.

So Upatstvoto za uslovi te i na~inot na naplata, raspolagawe i pla}awe so gotovi pari e predvideno subjektite da mo`at da pla}aat vo gotovo za slednite potrebi: isplata na plati i penzii; isplata na drugi li~ni primawa; isplata na avtorski honorari na stranski avtori; isplata za zemjodelski i sto~arski proizvodi prezemeni od zemjodelci i gra|ani; akontacii na patni tro{oci i dnevni ci; taksi na konzularni i diplomatski pretstavni{tva; otkup na efektivni stranski pari, patni~ki i bankarski ~ekovi; isplata za proizvodi i uslugi vo poedine~na denarska protivvrednost na 200 germanski marki, i sl. Za izvr{enata naplata subjektite se dol`ni da izdadat soodvetna potvrda. Voedno, vo ova Upatstvo podetalno se tretira utvrduvaweto na blagajni~ki ot maksimum, kako pra}awe koe e vo nadle`nost na sami te subjekti, a ~ija visi na e predvideno da zavisi od prirodata na ni vnoto rabotewe, oddale~enosta od insti tucijata na platen promet, i od drugi nespecificirani uslovi. Vo blagajni~ki ot maksimum ne vleguvaat gotovite pari podignati za isplata na akontacii na patni tro{oci i dnevni ci, osven dokolku ne stojat vo kasa podolgo od pet rabotni dena, i tn.

O~i gl edno, Upatstvoto za rabotewe so gotovi pari e doneseno vo mnogu poinakvi makroekonomski odnosi vo odnos na oni e koi postojat vo momentov vo Republika Makedonija. Upatstvoto ja tretira samo ednata strana, odnosno mo`nosti te za pla}awe so gotovi pari (naplatata ne e voop{to regulirana), opfa}a pre{iroka lepeza na mo`nosti za gotovinsko rabotewe, ostava pregolem prostor za arbi trarno tol kuvawe i, { to e najva`no, ne predvi duva

detalna kontrolna i kaznena politika vo slu~aj na otstupuvawe od predvideni te mo`nosti za rabotewe so gotovi pari. Edinstveno, vo Zakonot za finansisko rabotewe e predvidena pari~na kazna za pravni te li ca koi vo propi { ani ot rok ne gi uplatuvaat pari te vo gotovo na soodvetnata smetka, kako i vo slu~aj koga vo blagajmata dr`at pari nad blagajni ~ki ot maksimum. Vo praktikata, takvata nepreciznost i nepotpolnost na zakonskata regulativa rezultira so nepo~ituvawe na predvideni te zakonski odredbi, odnosno iznao|awe na brojni "zaobikolni pati { ta" preku koi se izigrava zakonskata obvraska.

3. Postavenost na sistemot za platen promet. Platni ot promet vo Republ i ka Makedonija e postaven taka { to izvr{ uvaweto na nalozite za pla}awe se vr{ i na neto osnova. Toa zna~i deka nalogot za pla}awe se izdava vrz osnova na o~ekuvan priliv na sredstva vo tekot na denot na smetkata na pravni ot subjekt, { to ini ci ra mnogu vi soka brzi na na optek na depozi tni te pari. Toa ja namaluva pobaruva~kata za depozi tni pari, { to od druga strana, implicitno kreira visok koeficient na gotovite pari vo odnos na depozi tni te pari.

4. Zna~eweto i strukturata na zemjodelskoto proizvodstvo. Zemjodelskoto proizvodstvo ima zna~ajna uloga vo sozdavaweto na bruto doma{ ni ot proizvod vo Republ i ka Makedonija (10,5% od BDP vo 1996), { to e zna~itel no nad soodvetnoto u~estvo vo pove}eto drugi zemji vo tranzicija. Strukturata na proizvodstvoto e takva { to zna~ajno mesto zazemaat proizvodi koi se prodavaat i pla}aat na malo (ovo{ je, ranogradi narski kul turi, zelen~uk, i sl.). Toa bara pogolemo koristewe na gotovi pari, za razlika od sostojbata kaj ` i tni te kul turi i sl., koi mo`at vo cel ost da se otkupuvaat i pla}aat na golemo, odnosno preku transferirawe na ` iralni pari na smetkite na proizvoditel ite. Me|utoa, i pri otkupot i pla}aweto na ovie zemjodelski proizvodi, ne se koristi mo`nosta za pla}awe preku bankarski ot sistem (na tekovni smetki na individualni te proizvoditeli), tuku re~isi isklu~ivo pla}aweto se vr{ i vo gotovo, so denari ili vo devizi.

5. I splata na penzi i i plati so gotovi pari. Od vkupnata masa na isplateni neto penzi i, okolu 73% se ispla}aat so upatni ci (vo gotovi pari). Vo prvata grupa na penzioneri, so najni ski penzi i, ovoj procent dostignuva duri 93%, vo vtorata grupa 68%, a vo tretata grupa na penzi i okolu 43% od penzi i te se ispla}aat vo gotovo. Zaradi ni ski ot standard na ovoj segment od nasel eni eto, mnogu mal del od gotovni ski i splateni te penzi i se vra}a vo banki te vo obl i k na { tedni vlogovi, a najgolemi ot del so odredena dinami ka vleguva vo cirkulaciski te kanali vo vid na gotovi pari. Pokraj ova, ra{ irena e i praktikata na isplata na plati vo gotovo, i toa ne samo kaj ekonomski subjekti od pri vatni ot sektor, tuku i kaj insti tuci i od javni ot sektor;

6. Koristewe na gotovi pari vo malograni ~ni ot promet. Kako rezultat na dolgogodi { nata nestabilnost vo regionalno to okru` uvawe i nedostatokot na odredeni stoki vo poodelni sosedni zemji, od edna strana, kako i stabilnosta na internata i eksternata vrednost na denarot i pobogatata ponuda na stoki na makedonski ot pazar, od druga strana, golem del od

naseleni eto od sosedni te zemji { to `ivee vo krajgrani ~ni te oblasti ~uva kaj sebe denari, koi gi upotrebuva za kupuvawe na stoki vo Republika Makedonija;

7. Postoeve na zna~aen obem na t.n. "siva ekonomija". Gotovite pari se najpogodno pari~no sredstvo koe ne ostava nikakva traga vo slu~aj koga ekonomski te subjekti nastojuaat da pri krijat del od svoeto rabotewe so cel da se namali osnovata za pla}awe na dano~ni obvrski, ili pak koga izvr{ uvaat odredeni nelegalni transakcii. Ovaa pojava e osobeno prisutna vo prometot vo trgovijata na malo, kade { to so cel da se izbegne evidenti raweto na eden del od trgovski te transakcii, pla}aweto se vr{ i so upotreba na gotovi pari. Sostojbite vo ova sfera se u{ te poseriozni dokolku na iznosot na gotovinski transakcii vo denari se dodadat i pla}awata koi se vr{ at so koristewe na stranski valuti (stepenot na "markizacija" i "dolarizacija" na ekonomijata iznesuva okolu 30%), { to e posebno izrazeno pri i zvr{ uvaweto na pla}awata na pogol emi iznosi.

Vo ramkite na ovoj faktor spa|a i dopolnitelno rabotewe vo popladnevni te ~asovi, koe zaradi namaleni ot standard na naseleni eto vo Republika Makedonija i ma se pozna~ajni dimenzii. Pri toa, za da se izbegne sekakva evidencija i obvraska za pla}awe danoci, re~isi vo cel ost pla}aweto na nadnici te za vakvi ot oblik na rabota se vr{ i so gotovi pari.

Vo kontekst na ovoj problem, spa|a i raboteweto na fizi~kite lica koi vr{ at samostojna dejnost (sitni te zanaet~ii, du}anite i mikro pretprijatijata). Æi ro-smetki te na ovi e subjekti se vodat kaj komercijalni te banki. So ogl ed deka komercijalni te banki i maat { al teri za rabota so `i ro-smetki samo vo pogol emi te naseleni mesta i vo centrali te, sopstveni ci te na ovi e `i ro-smetki naj~esto gi upla}aat sredstvata od dnevni ot pazar na { alterot od Zavodot za platen promet, koj e edinstven za komitenti od pove}e naseleni mesta. I stoto se slu~uva i vo obraten slu~aj, odnosno koga transaktorite treba da podignat pari od svojata `i ro-smetka. Vakvata postavenost povlekuva odredeni tro{ oci za ovi e ekonomski subjekti vo vid na neoptimalna ekonomizacija so vremeto, tro{ oci od aspekt na bezbednost i sl. Toa sozdava inicijativa kaj niv da ne sakaat da gi deponiraat svoite sredstva vo vid na depozitni pari, tuku da preferiraat isti te da gi dr` at vo oblik na gotovi pari. Takvata pojava e u{ te pove}e pottiknata od nastojuvaweto da se izbegne pla}aweto na danoci i pridonesi. Od tie pri~ini, vo praktikata smetkite na ovi e subjekti (kako i na brojni drugi pomali pretprijatija i firmi) se re~isi postojano svedeni na "nula", osven vo periodi te (denovi te) na podignuvawe na plati i patni tro{ oci, odnosno pla}awe na danoci i pridonesi, koga se vr{ i ednodnevno (istovremeno) polnewe i praznewe na smetki te.

8. Niski ot oportuniteten tro{ ok za dr`ewe na imotot vo oblik na gotovi pari, { to e rezultat na niski te nominalni kamatni stapki na depozitni te pari (kako alternativen oblik za dr`ewe na likvidni ot imot). Zaradi inflatorni te epizodi od minatoto, naseleni eto ({ teda~ite) vo Republika Makedonija e naviknato na visoki (dvocifreni i pove}ecifreni) kamatni

stapki, pa ottamu aktuelnite kamatni stapki na depozitnite pari se prifa}aat kako neatraktivni i neisplativni od aspekt na dr`eweto na parite vo banka (iako vo razvi eni te zemji na depozitni te pari ili voop{ to ne se pla}a kamata, ili taa e minimalna). I meno, vo uslovi na stabilna inflacija i niski kamatni stapki na depozitni te pari (4,0% na godi{ no nivo), izgubeni ot prihod od dr`ewe na sredstvata vo vid na gotovi pari namesto na `iro-smetka e relativno nizok vo odnos na prednosti te { to gi nudi poseduvaweto i raboteweto so gotovi pari - najvisok mo`en stepen na likvidnost, mo`nost za prenoslivost od eden na drug subjekt bez nikakvi tro{oci (karakteristi~ni za raboteweto so ~ekovi); maksimalen stepen na "anonimnost", { to gi pravi gotovite pari atraktiven oblik za finansirawe na odredeni nelegalni aktivnosti i sl.

9. Cikli~ni ot moment pretstavuva faktor koj ja predodreduva kompozicijata na tro{oci te vo ramki te na li~nata potro{uva~ka na naseleni eto, a so toa i brzinata na optek na gotovite pari. Od ekonomskata istorija e poznato deka responzivnosta na razli~ni oblici na tro{ewe, vo odnos na nivoto na realni ot dohod, e razli~na i sodr`i elementi na cikli~nost. Taka, vo uslovi na recesija koga doa|a do drasti~no namaluvawe na dohodot na ekonomski te subjekti, najbrzo i vo najgol em obem se reduci raat neesencijalni te tro{oci (vo princip, toa gi opfa}a kupuvawata na stoki so gol ema vrednost, kako na pr. ku}i, avtomobili i sl., kako i tro{oci te za usl ugi), dodeka kupuvawata na najneophodni te proizvodi (tipi~no, toa se stoki so mala vrednost, kako { to se prehranbeni te proizvodi i sl.) se zadr`uvaat na relativno nepromeneto nivo (na kratok rok). So oglede deka pri transakcii od pomala vrednost re~isi bez iskl u~ok se koristat gotovi pari, vo uslovi na recesija raste relativnoto u~estvo na holdi ngot na gotovi pari vo odnos na holdi ngot na ostanati pari~ni sredstva (~ekovi, kreditni karti~ki itn.). So drugi zborovi, niski ot dohod determi ni ra prete`no da postoi pobaruva~ka za pari kako transakcisko sredstvo (vo koi domini raat gotovite pari), a ne kako finansiski imot. Istovremeno, niski ot dohod determi ni ra nisko nivo na {tedewe, koe so oglede na nepostoeweto na drugi finansiski instrumenti se mani festi ra vo dolgoro~no {tedewe (oro~eni depoziti i dolgoro~ni hartii od vrednost).

Vakvoto scenario e tipi~no i za ekonomski te uslovi vo koi raboti i tro{oci i naseleni eto vo Republ ika Makedonija vo posledni ve nekol ku godi ni, { to zna~i deka cikli~ni ot moment se javuva kako bitna determinanta vo kompozicijata na li~nata potro{uva~ka na naseleni eto. Kako rezultat na toa, pri izborot na likviden oblik vo koj }e gi dr`at sopstveni te sredstva (t.n. portfolio struktura) ekonomski te subjekti se pove}e gi preferi raat gotovite pari za smetka na bezgotovni ski te instrumenti za pla}awe.

II. MERKI ZA NAMALUVAWE NA RABOTEWETO SO GOTОВI PARI

Pri~inite koi go determiniraat visokot stepen na koristewe na gotovi pari za izvr{ uvawe na stokovno-pari~nite transakcii i ni vno visoko u~estvo vo pari~nata masa, istovremeno uka`uvaat i na glavnite pravci kon koi treba da bide naso~eno dejstvoto na merkite na ekonomskata politika, so cel da se namali raboteweto so gotovi pari me|u ekonomskite subjekti vo Republika Makedonija. Del od poso~enite aktivnosti (merki) mo`at da se ostvarat na kratok rok, dodeka del se od podolgoro~en karakter:

1. Da se osovremeni ponudata na bankarski uslugi so celosna afirmacija na bezgotovinski instrumenti za izvr{ uvawe na platniot promet. Ova, pred se, zna~i pointenzi vno koristewe na ~ekovnite kni{ki, kreditni i debitni karti~ki, instalirawe na avtomatski ma{ini za podigawe na gotovi pari (bankomati), kako i drugi finansijsko-tehnolo{ki inovacii koi se koristat vo ova oblast vo razvienenite ekonomii. Toa podrazbra elimi ni rawe na nekolku objekti vni pre~ki, i toa:

a/ kaj raboteweto so ~ekovi treba da se ostvari poelasti~en pristap vo odnos na mo`nosta za nivno dobivawe, so toa {to element na za{tita na interesot na bankite bi bila kaznenata kamata za negativno saldo, a ne brojot na izdadeni ~ekovi. Ova e potrebno od pri~ina {to vo postojnite uslovi se o{teteni korisnicite na ~ekovni kni{ki koi uredno rabotat so niv, a koi se prinudeni ~esto da doa|aat vo centralata na bankata ili vo nekoja od mal kute filijali vo koi mo`e da se dobijati novi ~ekovi. Toa zna~i deka istovremeno treba da se sozdadat tehni~ki mo`nosti od strana na bankite podignuvaweto na ~ekovi da mo`e da se vr{i vo sekoja filijala, a ne samo vo centralite na bankite i vo u{te 1-2 filijali vo centralnoto gradsko podra~je, kako {to e toa slu~aj vo momentov. Toa bi gi namalilo tro{ocite za korisnicite na ~ekovni kni{ki (od aspekt na izgubeno vreme, patni tro{oci, i sl.), odnosno bi stimuliralo po~esto koristewe na ~ekovite za pla}awe na pomali iznosi vo trgovijata na malo. Voedno, priemot na ~ekovi od edna kaj druga banka, odnosno vo po{ta, treba da se vr{i nepre~eno, na poln iznos, i so me|useben dogovor me|u ovi e subjekti so koj }e se elimi ni raapl }awe na provizi za takvite uslugi.

b/ vo odnos na raboteweto so pari~ni karti~ki, vo Republika Makedonija postoi segmentiran pristap vo koj sekoja banka (od mal kute koi imaat pari~ni karti~ki vo svojot spektar na bezgotovinski instrumenti) nastapuva na pazarot zasebno, so svoja karti~ka i svoi firmi so koi ima sklu~eno dogovor za koristewe na karti~kata. Takviot pristap deluva destimulativno vrz interesot na klientite za raboteweto so pari~ni karti~ki, od pri~ina {to brojot na preprijatija involvirani vo takviot "zatvoren krug" e relativno mali i neatraktiven. Spored toa, potreben e edinstven pristap koj }e ovozmo`i so pomali tro{oci bankite da dobijati pravo na koristewe na pari~nata karti~ka, kako vo zemjata, taka i vo me|unarodni razmeri, odnosno istata da bide vklucena vo svetski poznatite EUROCARD ili MASTERCARD sistemi. Toa, pak, e preduslov za zgol emuvawe na nejzidata atraktivnost, odnosno bi se zgolemil interesot na naseleni eto za dobivawe i koristewe na karti~kata.

v/ neodamna vo Republika Makedonija bea instalirani prvite bankomati. I sklu~itelno maliot broj na ovie ma{ini, kako i nivnata lociranost samo vo strogoto centralno gradsko podra~je na Skopje i vo pograni~nite oblasti, gi pravat nedovolno upotreblivi i nedovolno funkcionalni od aspekt na namenata za koja se postaveni. Toa zna~i deka e potrebno paralelno so naporite za promovirawe na pari~nite karti~ki, da se zgolemi i brojot na bankomati koi }e bidat na raspolagawe na naselenieto, kako i da se ovozmoe i nivna pooptimalna razmestenost vo smisla na lokacija na takvi ma{ini i vo pogolemite gradski naselbi vo Skopje, no i vo ostanate gradovi vo Republika.

I stovremeno, otvorenosta na na{ata zemja kon svetot i razvivaweto na interakciski odnosi na na{ite banki so mnogu zna~ajni i kvalitetni svetski finansijski institucii ovozmoeva (i bara) pointenzivno i pokompletno rabotewe na na{ite banki so svetski poznate i prifateni kreditni karti~ki i ~ekovi⁴ (Visa, Diners club, Tomas Cook, i tn.). Vo momentov, samo neкои od bankite vo Republika rabotat so del od navedenite kreditni karti~ki, odnosno ~ekovi;

2. Promena na zakonskata regulativa koja se odnesuva na raboteweto so gotovi pari. Sekoe poseri ozno nastojuvawe da se preki ne so praktikata na prekomerno koristewe na gotovite pari kako transakciski instrument vo Republika Makedonija neminovno upatuva na potreba od revidirawe na postojnata regulativa i nejzino usoglasuvawe so aktuelnata ekonomska sostojba i me|unarodnite standardi. Pri toa, bez namera vo ovaa informacija da se opfatat site potrebni prilagoduvawa na regulativata, potrebno e da se naglasi deka najzna~ajno e da se napravat slednive izmeni:

- Prvo, da se postavat mnogu postrogi ograni~uvawa (limiti) vo odnos na iznosot za koj pravnite lica mo`at da vr{at pla}awa so gotovi pari.⁵ Voedno, potrebno e da se predvidi i sproveduva soodvetna kontrolna i kaznena politika za nepri dr`uvaweto kon ovaa odredba, za neizdavaweto na potvrdi pri pla}aweto vo gotovo i za otstupuvawe od site ostanate situacii koi gi predviduva ova upatstvo;

- Vtoro, mo`nosta za podignuvawe na gotovina od strana na pravnite lica treba da se stavi vo mnogu poprecizno definiрани ramki. Segatoa e de jure ograni~eno so blagajni~ki ot maksimum koj sekoe pravno lice samoto si go odreduva, a de facto e neograni~eno bidej}i pod forma na plati i patni tro{oci se podiga gotovina bukvalno kolku {to se saka. Eventualno re{eni e vo taa nasoka bi mo`elo da bi de vrzuvawe na iznosot na gotovina koj mo`e da se podigne od strana na pravnite lica so nivnite finansijski performansi;

⁴ Del od ovie ~ekovi i karti~ki se ve}e dostapni za klientite, no obemot na nivno koristewe e seu{te mnogu mal.

⁵ Spored postojnoto re{enie, predviden e limit samo pri pla}awe na proizvodi i uslugi vo gotovo vo proti vrednost na 200 germanski marki, ili 6.200 denari po postojni otdevizen kurs na NBRM. Za pla}awe vo gotovo, nema ni kakva ograni~uvaka regulativa.

- Tretto, osven pla}aweto da se regulira i pla}aweto vo gotovo od strana na ekonomskite subjekti. I tuka treba da se predvidi maksimalen mo`en iznos na pla}awe vo gotovo (do 1.000 denari), so obvrška sledniot raboten den tie pari da se prenesat na smetkata na subjektot kaj ZPP;

- xetvrto, da se el i mi ni ra mo`nosta za isplata na plati i drugi li~ni pri mawa vo gotovo;

- Petto, isplatata pri otkupot na proizvodi na zemjodelskite proizvodi tel i da ne se vr{ i vo gotovo, tuku i sklu~i vo preku banka, odnosno so pref rlawe na pari te na tekovni (~ i ro) smetki, i sl.

3. Promena na na~inot na isplata na penziite, vo pravec na zgolemuwawe na isplati te preku tekovni smetki do nivo koe e pribli`no so nivoto vo zemjite so sovremeni bankarski sistemi. Toa istovremeno podrazbira natamo{ na diverzifikacija na mre`ata na bankarski i po{ tenski { alteri vo site pogolemi naseleni mesta, kako i podobruwawe na kval itetot na bankarski te usl ugi vo ovaa sfera od raboteweto;

4. Reforma na platniot promet koja }e deluva vo nasoka na zgolemuwawe na pobaruva~kata za `iralni pari. I meno, so reformite na platniot promet se predviduva premirna t.n. sistem na pla}awa vo realno vreme na bruto osnova ("real time gross settlement system"). So ovoj sistem pla}awata nema da mo`at da se vr{ at vrz baza na idni prilivi, kako { to be{ e slu~aj dosega. Toa }e zna~i namalena brzina na optek na depozitni te pari, odnosno zgolemuwawe na pobaruva~kata za depozitni pari, i konsekvantno, reduci rawe na koef i cientot gotovi pari vo optek : depozitni pari.

5. Reduci rawe na t.n. "siva ekonomija" preku zasilena finansiska kontrola, aktivno dejstvuwawe na dano~nata pol i cija, striktna primena na kaznenite odredbi vo ovaa sfera itn. Mo`nosta za neevidentirawe na odredeni transakcii od somnitelen karakter i za namal uwawe na dano~nata osnova, kako i pla}awata za tnr. sekundarna (popladnevna) rabota so gotovi pari, pretstavuvaat eden od najzna~ajnite faktori za visokiot stepen na koristewe na gotovite pari vo stokovno-pari ~nite transakcii vo Republi ka Makedonija. Toa ne e problem { to e specifi ~en samo za na{ ata zemja, tuku e karakteristika na site zemji vo tranzicija, so pomal ili pogolem intenzitet. Vo sekoj slu~aj, re{ avaweto, ili poto~no, ubla` uwaweto na ovoj problem bara kompleksni aktivnosti na site relevantni subjekti so cel da dojde do namal uwawe na neof i cijalni te transakcii, kako eden od osnovni te generatori na gotovinski rabotewe vo Republi ka Makedonija.

6. Za` i vuvawe na makedonskoto stopanstvo i negovo trajno izleguwawe od dol gogodi { nata recesija, { to pretstavuva najva`na dol goro~na cel kon koja treba da bidat naso~eni site merki na makroekonomskata politika. Pokraj op{ tata va`nost vo nasoka na podi gnuwawe na `i votni ot standard na naselenieto, postignuwaweto na ovaa cel e od zna~ewe i za analizirani ot problem na prekuerno koristewe na gotovite pari, vo smisla na

eliminirane na ciklični element na distorzija na kompozicijata na ličnata potrošuvarka. So toa bi se sozdale neophodnite preduslovi za približuvanje kon klasični spektar na trošoci na naselenieto, što podrazbira pogolema zastapenost na kupuvawata na stoki so pogolema vrednost vo odnos na segašnava kompozicija. Toa bi vodelo kon pogolema orientacija na ekonomski te subjekti kon bezgotovinski te oblici na plašawe (~ekovi, kreditni kartički i sl.), namesto dominantnoto koristewe na gotovi pari kako parino sredstvo. Vo ovoj kontekst, izleguvaweto na makedonskata ekonomija od zonata na recesioni dvišewa vo 1996 godina (pozitivna realna stapka na porast na bruto domašniot proizvod od 0,7%), prodolžuvaweto na pozitivnite dvišewa vo 1997 godina (porast na bruto domašniot proizvod od 1,5%) i intenzivniot porast na industriskoto proizvodstvo vo prvite šetiri meseci od 1998 godina (11,2%) ukauvaat na dinamizacija na ekonomskata aktivnost i navleguvawe na makedonskata ekonomija vo nagorna faza od ekonomski otciklus.

REZIME

Gotovite pari vo optek, zaedno so depozitnite pari, pretstavuvaat komponenta na najtesno defini ranata parina masa, šie sledewe e od poseben interes za nositelite na ekonomskata politika. Postojat nekolku pokazateli za kvantificirawe na relativnoto znašewe na gotovite pari vo sekoja ekonomija, od koi najznašjni se: 1/u-estvoto na gotovite pari vo optek vo parina masa; i 2/soodnosot me|u gotovite pari vo optek i nominalniot bruto domašen proizvod. Dinamičkata analiza na ovie pokazateli vo Republika Makedonija pokaševa deka koristeweto na gotovi pari za izvršuvawe na stokovno-parinite transakcii e na isklučitelno visoko nivo. Komparacijata na ovie pokazateli so soodvetnite koeficienti vo drugite zemji, pokaševa deka upotrebata i znašeweto na gotovite pari vo optek vo Republika Makedonija e znašjno povioko vo odnos na razvi enite pazarni ekonomii, no i vo odnos na zemjite vo tranzicija koi imaat slični makroekonomski performansi.

Za eliminirawe na prišinite koi determiniraat visoko ušestvo na gotovite pari vo optek vo parina masa i vo izvršuvaweto na stokovno-parinite transakcii, potrebno e da se operacionaliziraat slednive aktivnosti: 1. Komercijalnite banki poorganizirano i pointenzivno da gi vovedat vo svoeto rabotewe sovremenite instrumenti za bezgotovinsko plašawe. Toa bi mošelo da se postigne preku sproveduvawe na zaedniški projekt na nivo na nacionalna ekonomija (ili barem so ušestvo na desetina najgolemi banki vo Republikava) za voveduvawe na edinstvena parina kartička, so koja bi mošelo da se vršat plašawa kako vnatre vo zemjata, taka i vo stranstvo. Ovoj projekt mošede da se nadgradi na veše realiziranite projekti na trite najgolemi banki, odnosno da se napravat naponi za konvergencija na postojnite sistemi kaj ovie banki so vkušuvawe na pomalite banki. Pokraj ova, potrebno e bankite da instaliraat pogolem broj na bankomati, kako i da go proširatspektarot na svetski poznatite kreditni kartički i šekovi koi gi prišašaat vo svoeto rabotewe. Istovremeno, potrebno e da se podigne kvalitetot na bankarskite uslugi vo

raboteweto so tekovni smetki, so { to bi se animirale odredeni op{ testveni grupaciji (kako na pr.penzionerite) da rabotat so tekovni smetki; 2. Da se revidi ra postojnata zakonska regulativa koja se odnesuva na raboteweto so gotovi pari. Najzna~ajno e vo ovoj domen da se postavat postrogi ograni~uvawa vo odnos na iznosot za koj pravnite lica mo`at da vr{at pla}awa so gotovi pari. Voedno, potrebno e da se predvidi i sproveduva soodvetna kontrolna i kaznena politika za nepridr`uvaweto kon Upatstvoto za rabotewe so gotovi pari; i 3. Da se namali isplatata na plati i penzii vo gotovo, kako i da se namali pla}aweto so gotovi pari na zemjodelskite proizvodi pri otkupot na nivnite proizvodi. Namesto toa, preku podobruvawe i pro{iruvawe na bankarskite usluzi treba da se ovozmo`i isplatata na plati i penziite, kako i isplatata pri otkupot na zemjodelskite proizvodi vo {to pogolem obem da se vr{i preku tekovni smetki.